

Недайнова Т. Б.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ОБРАЗУ СВІТУ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ М. С. ГУМІЛЬОВА

У статті розкривається проблема формування цілісного світосприйняття сучасних школярів України на уроках зарубіжної літератури в процесі вивчення творчості одного з найяскравіших представників літератури Срібної доби, поета М. С. Гумільова. Методика проведення уроків і позакласних занять із цієї теми повинна бути спрямована на створення у свідомості старшокласників особистісного значимого образу світу, в якому знання про світ, картина світу мають одухотворений характер. Це може бути досягнуто в процесі аналізу поезії письменника крізь призму його духовно-моральних пошуків особистісної картини світу, у створенні якої особливу роль відігравали філософія, культура, мистецтво та релігія Сходу й Заходу (Китай, Єгипет, Африка, Франція, Німеччина). У представленій статті до розгляду запропоновано використання технології поліхудожнього розвитку особистості, що забезпечує розширення у свідомості учнів асоціативних зв'язків, емоційно-чуттєвої сфери, здібності взаємодіяти з культурними образами різних епох та країн. Такий підхід забезпечує глибоко особистісне сприйняття школярами творчості поета, оскільки шлях його духовних пошуків, зокрема сенсу життя, може стати основою для створення особистісного образу світу, в якому світ відтворюється крізь призму національної свідомості.

Ключові слова: світосприйняття, образ світу особистісний сенс, сприйняття мистецтва, полікультурний простір, полі художній розвиток.

Проблеми дослідження. Формування світосприйняття сучасних школярів України передбачає створення такого образу світу, в якому знання носять піднесений характер і проявляються у конкретних діях, вчинках, які пронизані емоціями та почуттями. Основою для рішення цієї задачі повинен стати особистісний образ, власна картина світу, у якій відображається світ крізь призму національного світосприйняття. Із цією метою необхідно розширяти асоціативні зв'язки учнів, здатність взіємодіяти з культурними образами різних епох та країн, формувати емоційно-ціннісне відношення до світу та вміння усвідомити себе у ньому. Література як витвір мистецтва та галузь художньої культури містить у собі великий духовний потенціал, який відображає світосприйняття людей різних культурних епох і народів. Одним із найяскравіших представників літератури Срібного століття, у творчості якого знайшли художнє втілення, духовні пошуки особистості, є видатний поет М. С. Гумільов. Його поетичне чуття та неабиякий талант дозволили йому філософськи осмислити, відчутти та етично розкрити у своїй поезії шлях, пройдений народами Сходу та Заходу.

Творчість Миколая Гумільова – одне зі значних явищ Срібного століття російської літератури. Унікальність художнього світу і масштабність

його обдарування дає змогу нашим сучасникам оцінити своєрідність цієї епохи та зрозуміти значимість літературного спадку цього художника, слова не тільки для світової культури, але і для сучасного школяра-читача, який знаходиться на порозі вибору особистого життєвого шляху, своєї життєвої позиції.

Творчість М. Гумільова представлено в курсі предмета «Зарубіжна література» при вивченні оглядової теми «Література Срібного століття». Недивлячись на незначу кількість часу, вчитель має змогу дати необхідні відомості з біографії та творчості поета, які доводять, що М. Гумільов був невід'ємною частиною свого часу, і у його творчому спадку ми знайдемо багато з того, чим цікавилось інтелектуальне суспільство на рубежі століть. Широкі можливості для цього надаються не тільки на оглядовому уроці, а й у позаурочний час, завдяки зверненню до оригінального тексту та його перекладам на українську мову. Школярі знайомляться не тільки з найкращими зразками чужої культури, але і глибоко пізнають реалії рідної країни, розкривають своєрідність культурного коду різних країн світу, необхідних для психологічної та соціальної адаптації у полікультурному просторі. У вчительській практиці викладання літератури у школі накопичен певний досвід

вивчення творчості М. Гумільова. Він включає у себе: методику проведення оглядового уроку, присвяченого літературі Срібного віку, у процесі якого використовується детальний аналіз віршів поета чи виразне читання деяких із них; методику уроку, присвяченого вивченню біографії та творчості поета з детальним аналізом віршів, вказаних у програмі; методи та прийоми включення в уроки інших поетів Срібного віку (О. Блока, В. Брюсова, А. Ахматової та інших) віршів М. Гумільова, використовуючи порівняльний аналіз; методику вивчення творчості поета у позакласній роботі (заняття гуртка, факультатива, літературні вечори, робота в МАН).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні методичні аспекти вивчення творчості М. Гумільова, проблеми формування духовної культури особистості, гуманістичного світосприйняття, цивільного та патріотичного виховання, збереження національного коду нації розроблені в дослідженнях Н. Волошинової, В. Гладішева, С. Жили, О. Ісаєвої, Ж. Клименко та ін.

Завдання дослідження. Вибір теми даної статті обумовлений необхідністю вивчення творчості поета з урахуванням естетичних, культурологічних, психологічних основ сприйняття мистецтва, вікових особливостей школярів, особливостей розуміння та інтерпретації художніх творів учнями, які необхідно враховувати у процесі формування у них особистої картини світу.

Викладення основного матеріалу. Виконання поставлених завдань зажадало звернення до работ В. Ф. Асмуса, М. М. Бахтіна, П. П. Блонського, Ю. Ю. Борева, Л. С. Виготського, М. Р. Зезіной, В. П. Любушина, Л. А. Рапацької, Б. В. Кондакова, П. М. Якобсона та багато інших, у яких розкриваються питання розвинення мистецтвознавства, літературознавства, сходознавства та релігійно-філософської думки Сходу та Заходу. У цих роботах відмічається, що на творчість М. Гумільова у значній мірі вплинули філософія «всеєдинства» Володимира Соловйова, його розробка теми «Росія-Захід-Схід» та популярні на рубежі століть у Росії вчення Ніцше. Російські літератори порізно сприймали Схід та його роль. Для Вол. Соловйова Схід представлявся грізним, апокаліпсичним: «Как саранча неисчислимы / И ненасытны как она» [2, с. 222]. У передчутті наближення історичних змін багато поетів та філософів початку ХХ століття відчували тягу до єдності, до будівництва цілісної кати світу. У творчості М. Гумільова також очевидно прагнення до єдності «слова» і «числа», «поезії»

та «поетики», «Сходу» і «Заходу», прагнення до синтезу протилежних початків. У творчості К. Бальмонта та М. Гумільова ми знаходимо екзотичний, звабливий Схід. Для А. Белого, В. Брюсова, В. Хлебнікова Схід був променистим, рятувальним: «На нас ордой опьянелой / Рухните с темных становий» [2, с. 209]. У творчості Гумільова органічно входить філософія Ближнього та Дальнього Сходу. Свою особисту долю поет вибудовував відповідно до літературних ідеалів, які були найближче його внутрішньому світу. Екзотичні країни у творчості поета виступали і в якості антитези навколишньому світу з його моральними, соціальними та політичними катаклізмами. У віршах Гумільова відображається національна своєрідність, але він також намагається знайти взаємовплив культур: візантійської, індійської, китайської та російської.

Для вчителя головним є питання про те, як зробити так, щоб вивчення біографії та творчості поета набуло особистісного сенсу, щоб пошуки свого образу світу, властиві поету, стали близькими та зрозумілими для сучасного учня, що живе, як і поет, на переломі епохи. Для цього необхідно знайти той головний стрижень, завдяки якому завдання можливо вирішити. Таким стрижнем може бути образ, знайдений самим поетом і пройдений майже через всю його творчість. Це образ мандрівника, такий характерний не тільки для російської літератури та культури, а і для світової.

Мандрівництво було постійним мотивом у творчості Гумільова. Недарма він називав свою музу – Музою Далеких Мандрівництв. Із романтичної мрії, вражень мандрівника, літературних аллюзій був створений екзотичний світ, у якому мандрує ліричний герой Гумільова — Мандрівник. Він зазнає протягом творчого шляху Гумільова цілий ряд перетворень. В залежності від змін світосприйняття поета змінюється і його образ: Конквистадор, Мореплавець, Капітан, Паломник, Блудний син, арабський поет-бедуїн, Дервіш. З образом Мандрівника співвідноситься образ поета-мага, що наближається у розумінні Гумільова до язичницького. Поет звертається і до реальних історичним постатям, відтворюючи їх образ на сторінках своїх творів та творчо переробляючи його у рамках своєї компетенції.

Шлях ліричного героя Гумільова залежить від його цінносних орієнтацій. Мандрівники Гумільова відправляються в екзотичні країни в надії знайти ідеальне кохання, недосяжну красу та гармонію, пізнання Абсолюта, символічно виражене найвище знання – «розуміння надлюдське». Ціллю

мандрівництва може бути повернення до своєї першооснови, у первозданний Едем. На шляху героя – мандрівника підстерігає багато випробувань. Загибеллю обертається його любов, намагаються перешкодити персонажі, які несуть зло. Він може згорнути зі свого шляху. Але відмова від мандрівництва приносить муки, тугу. Навіть досягнення цілі іноді не врятує від розчарування. Часто мандрівник виходить із рідного для нього зачиненого простору (замку/міста/будинку/кімнати) у відкритий простір моря, прямуючи до «чужого неба» далеких країн. Зовнішній рух (мандрівки по екзотичним країнам) поєднуються з внутрішнім (мандрівництво душі), і смерть не є перешкодою на цьому шляху. Учням пропонується ряд віршів («Жираф», «Старый Конквистадор» з циклу «Капитаны» «Путешествие в Китай» «Фарфоровый павильон», «Китайская девушка», «Я верил, я думал...», «Заблудившийся трамвай»), у яких вони самостійно зможуть знайти образ мандрівника та довести, що саме він є ліричним героєм, завдяки якому і відображається авторська позиція. Школярам належить охарактеризувати художні прийоми та способи розкриття цієї позиції. Крім того, учням пропонується питання та завдання, які дозволяють об'єднати ряд віршів для текстуального аналізу. Наприклад:

- У яких країнах побував поет? Позначте на мапі ці країни чи складіть мапу мандрівництва поета.

- На основі віршів поета знайдіть опис географічного простору і покажіть, як ці описи зв'язані з духовними пошуками ліричного героя-мандрівника.

- Як у вірші «Заблудившийся трамвай» виражена думка про «одноразове існування у душі людини різних часів та просторів»

- Розкажіть про враження мандрівника по рідним країнам, спираючись на тексти віршів (за вашим вибором). Поясніть, як зв'язані ці враження з роздумами поета про сенс життя.

- Докажіть цитатами з тексту, що у віршах Гумільова розкриваються пошуки сенса життя з осмисленням культури та мистецтва різноманітних країн.

- Згадайте, які види мистецтва називають просторовими, а які часовими? Прослідкуйте, які з них представлені у віршах М. Гумільова.

- Чому Гумільов називає своєю музою Музу Далеких Мандрівництв? У чому сенс мандрівництва ліричного героя поета?

Доцільно також звернутися до аналізу вірша «Жираф», який відрізняється особливою живо-

писністю. Цей аналіз дозволяє показати учням, як поет все більше розгортав від мистецтва у часі(музика, спів) до мистецтва у просторі (архітектура, живопис). Це був перехід від слуху до зору, від абстрактного до конкретного, від духу до речі. Перші три строфи дозволяють представили жирафу, намальованого майстерною рукою художника, який втілює у собі красивий світ мрії, але далі поет явно дає зрозуміти, що героїня «довго видихала тяжкий туман», а у житті є «тропический сад» і «стройные пальмы» і, звісно, мрія, у якій «на озере Чад изысканный бродит жираф». У картині світу М. Гумільова одночасно можуть існувати різні часи та простори. Звернення до географічного простору розкривається у духовних зв'язках з рідними душами, які зберігають пам'ять про далекі часи та простори. Про це одне із найкращих віршів поета «Память»:

Только змеи сбрасывают кожи,
Жизнь ведешь, как под уздцы коня,
Ты расскажешь мне о тех, кто раньше
В этом теле жили до меня.

Чтоб душа старела и росла.
Мы, увы, со змеями не схожи,
Мы меняем души, не тела.
Память, ты рукою великанши

Жизнь ведешь, как под уздцы коня,
Ты расскажешь мне о тех, кто раньше
В этом теле жили до меня [2, с. 236].

Духовні пошуки М. Гумільова, пошуки сенса життя та свого призначення на землі простягались далеко на Схід та на Захід. Культура Стародавнього Китаю, китайська поезія епохи Тан надали багато впливу на творчість великого поета «срібного віку» М. Гумільова. Образ «священного Китаю» присутній у вірші «Путешествие в Китай» (1910), незавершеній поемі «Два сна» (1918) і збірнику китайських віршів – «Фарфоровый павильон». Для Гумільова Китай – країна поезії, мудрості та віри, яка зробила безсумнівно вплив на історико-культурний розвиток Росії. Тема «Китай і східна культура у житті та творчоті М.С. Гумільова» може бути розглянута у процесі проведення різних форм занять у позакласну годину. Учні самостійно можуть підготувати презентації, повідомлення, доповіді, проекти, у змісті яких доцільно включити такі матеріали як:

1. Мотив шляху як повернення у вірші «Путешествие в Китай», який увійшов у книгу «Жемчуга» (1910 год). Християнський та буддистський контекст.

2. Вірші «Фарфоровый павильон» та «Китайская девушка». Символічні образи Альтанки і Павільйону, які символізують притулок, подібно райському саду, де знаходять притулок обрані душі.

3. Символіка «фарфорового павільйону»: китайський дракон «лунь», фарфор («імператорский»), альтанка, павильон (втілення Вічної Жіночності), яшма як втілення сили Неба поети («Среди искусственного озера / Поднялся павильон фарфоровый, / Тигриною спиною выгнутый / Мост яшмовый к нему ведет» [2, с. 120]). Роль образів-символів у передачі світосприйняття поета.

4. Друзі поета у жовтих капелюхах. Символіка жовтого кольору як символ влади. Кольоропис та кольороазначення як засіб передачі сприйняття різної картини світу Сходу і Заходу у поезії Гумільова. Кольорова картина світу поета.

5. Будда та короткий зміст його вчення. Відображення у поезії М.С.Гумільова.

Це достатньо складний для сприйняття школярів матеріал, тому вчитель повинен допомогти зрозуміти, що причину виснажливих блукань поет пояснює у співвідношенні з буддиським вченням: невічливість душі, відсутність просвітленості, «солодкого», «дивного» знання, туга за нього («О день, когда я буду зрячим / И странно знающим, спеш!» – «Вечное» [2, с.159]). У вищеперелічених творах прослідковується один із найбільш значних для Гумільова мотивів – мотив шляху. Причому у рамках буддиського контексту він функціонує у декількох модифікаціях, поєднуючись з мотивом сна-пробудження – як мотив марних блукань і шляху-повернення. Згідно буддиському вченню наше життя і є сон, а пробудження (чи осяяння) розуміється не тільки як відкриття істини, але і як повернення до первинного існування, тобто – злиття з абсолютном. До теми Сходу поет звертається протягом усього творчого шляху. Починаючи з 1910 року, майже у кожному поетичному збірнику з'являються окремі східні, буддиські мотиви та символи. Саме слово «будда» є похідним від санскритського кореня «будх» (будити, прокидатися) і значить перехід від сплячого, затемненої свідомості до пробудження, до просвітленої свідомості. Звертаючись до теми Сходу, поет виступав у авангарді епохи, однією із характерних тенденцій якої стало прагнення до діалогу, синтезу, як у руслі філософської, так і естетичної думки.

Досягти цілі мандівникам вдається лише завдяки зміненому сприйняттю, духовному переорієнтуванню.

Поет пише:

И понял, что я заблудился навеки
В слепых переходах пространств и времён.
А где-то струятся родимые реки,
К которым мне путь навсегда запрещён.

Думається, ліричний герой у «Заблудившемся трамвае» М. Гумільова говорить саме про подібне прозріння, яке настало після блукання у вагоні загадкового трамваю крізь «лабіринт проторів та часів» (знайомий вже мотив), споглядання подій та обличч життя, яке промайнуло, і навіть переживання особистої смерті:

Понял теперь я: наша свобода –
Только оттуда бьющий свет,
Люди и тени стоят у входа
В зоологический сад планет.

И сразу ветер знакомый и сладкий [2, с.203]

Думається, що розуміння смерті як переродження, досягнення берегу виявляється ближче усього автору «Заблудившегося трамвая» і «Путешествия в Китай». Хоча, звісно, розгляд «Заблудившегося трамвая» у контексті буддиської традиції – всього лиш одна із можливих інтерпретацій, оскільки пізніше творчість Гумільова, як і в інших поетів-акмеїстів, характеризується установкою на багатозначність поетичного образу.

Вивчення поезії М. Гумільова у аспекті пошуку людиною особистої картини світу, особистого світосприйняття, формування особистісного образу світу є актуальним для сьогоденного старшокласника, який думає, шукає, сумнівається. Можливо, завдяки вивченню поезії Гумільова, кожен із сьогоденних випускників школи задумається над питаннями: хто я, ким я хочу буду, у чому сенс мого життя зараз і в майбутньому, у чому моє призначення на землі. Зрозуміти себе крізь призму духовних пошуків М. Гумільова умням допоможуть наступні питання і завдання:

1. Доведіть, використовуючи тексти вивчених віршів, де і у чому знайшов Гумільов сенс свого життя, у якій країні було його серце. А у якій країні знаходиться ваше серце і чому?

2. Намалюйте три кола, у середині кожного напишіть: «Картина світу М. Гумільова», «Картина світу моя», «Картина світу мого сучасника». Замалюйте кожне коло тим кольором, з яким у вас асоціюється надпис у середині кола. Із яким колом співпадає ваша особиста картина світу повністю, з яким тільки стикається, а з яким перетинається? Намагайтеся пояснити (письмово чи усно) свою позицію, своє бачення, свій образ світу.

3. Напишіть твір-мініатюру чи есе на одну із тем: «Світ поета М. Гумільова та мій світ», «Моє

сприйняття сучасної картини світу», «Мої роздуми про сенс життя», «Духовні пошуки...що це таке?» « Країна, у якій живе моє серце», « Я мандрую світом з поетом М. С. Гумільовим».

Висновки і пропозиції. Аналіз досвіду вчителів, відповідей учнів на запропоновані питання, письмові роботи дозволяють зробити висновок про те, що досягнення пошуків великого поета в осмисленні себе та свого призначення у світі крізь призму людини, яка мандрує світом для того, щоб зрозуміти цілісність неподільність і гармонічність цього світу, що сьогодні надзвичайно важливо у процесі формування духовного світу сучасного

школяра. Такий підхід забезпечує глибоко особистісне сприйняття учнем творчості поета, тому що його шлях духовних пошуків, пошуків сенса життя тісно зв'язані з осягненням філософії, культури, мистецтва різних країн і народів. Завдання вчителя – зробити цей процес посправжньому цікавим, творчим і особистісно значущим для кожного учня, адже істинно чудова поезія – явище світового масштаба. На жаль, на сучасному етапі у шкільному і вузівському процесі вивчення літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття поезії Миколая Гумільова не приділяється належної уваги, гідного його поетичного дару і цінності його творчості.

Список літератури:

1. Борецький М. І. Античні вірши М. Гумільова. *Творчість М.Гумільова в контексті культури срібного віку. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-літтю від дня народження М. Гумільова*. Дрогобич, 1996. С. 43-44.
2. Гумилев Н. С. «Когда я был влюблен»: Стихотворения. Поэмы. Пьесы в стихах. Переводы. Избранная проза. Москва: Школа-Пресс, 1994. 624 с.
3. Дудник В. О. Інтеграція української культури у світовий культурний простір URL: http://knmau.com.ua/chasopys/17_NBUV/docs/02_Doudnik. (дата обращения: 1.06.2020)
4. Зварич В. З. Образи європейської драми в рецепції М. Гумільова. *Творчість М. Гумільова в контексті культури срібного віку. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-літтю від дня народження М. Гумільова*. Дрогобич, 1996. С. 46-48.
5. Зобнин Ю. В. Странник духа (о судьбе и творчестве Н. С. Гумилёва) *Н. С. Гумилёв: PROetCONTRA. Личность и творчество Николая Гумилёва в оценке русских мыслителей и исследователей*. Санкт-Петербург : РХГИ. 1995. С. 5-53.
6. Історія української культури. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
7. Клименко Ж. В. Шкільний курс «Зарубіжна література» як чинник формування української національної ідентичності учнів. *Всесвітня література в школах України*. 2016.– № 7/8. С.58
8. Лановик М. Б. Категорія світу в сучасному літературознавстві: перекладознавча проєкція. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8771/97/> (дата звернення: 21.07.2020).
9. Мартинець А. М. Формування «національного образу-персонажа» в учнів середніх класів на уроках зарубіжної літератури : дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика викладання (зарубіжна література)». Київ, 1996. 200 с.
10. Ніколенко О. М. Компетентнісний підхід до викладання зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*. 2016. № 6. С. 4 – 9.
11. Слободнюк С. Л. Элементы восточной духовности в поэзии Н.С. Гумилёва. *Гумилёв Н. Исследования. Материалы. Библиография*. Санкт-Петербург. 1994. С.164-183
12. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. Київ: ВПЦ Київський університет, 2003. 448 с.

Nedainova T. B. THE FORMATION OF A MODERN SCHOOLCHILD'S PERSONAL WORLD IMAGE IN THE PROCESS OF STUDYING N. S. GUMILEV'S WORKS.

The problem of the holistic worldview formation of nowadays schoolchildren in Ukraine at the foreign literature lessons while studying the works of one of the brightest representatives of the Silver Age literature, the poet L.S. Gumilyov. The methodology for conducting lessons and extra-curricular activities on this topic should be aimed at creating in the high school students' consciousness the personally significant image of the world, in which the world knowledge, the picture of the world are spiritually driven. This can be achieved in the process of analyzing the poet's poems through the prism of his spiritual and moral identification of his own picture of the world, in the formation of which the philosophy, culture, art and religion of East and West (China, Egypt, Africa, France, Germany) have played a special role. This article presents some methodological approaches to the technology of poly-artistic personality development that ensure the extension of associative bonds in the schoolchildren's consciousness as well as the emotional and sensual spheres, the ability to interact with cultural images of different eras and countries. The revealed approach provides the schoolchildren with a deeply personal perception of the poet's work as his path spiritual searching, his life purpose, can become the basis for creating the personal image of the world, which reflects the world through the prism of national consciousness.

Key words: world perception, image of the world, personal meaning, spiritual path, perception of art, multicultural space, methods of poly-artistic development.